

НАЦИСТСЬКИЙ ОКУПАЦІЙНИЙ РЕЖИМ

УДК 930.1:94(477.54)“1941/1945”

© Юрій СКРИПНИЧЕНКО

ДО ПРОБЛЕМИ ПРИМУСОВИХ РОБІТНИКІВ У НАЦИСТСЬКІЙ НІМЕЧЧИНІ

Розповідається про громадян різних країн світу, які з тих чи інших причин, переважно не з власної волі, були відправлені на примусові роботи до Третього райху в роки Другої світової війни. Розкривається поняття «примусові робітники» та його головні особливості, вказується на загальну кількість працюючих на промислових і сільськогосподарських підприємствах нацистської Німеччини. У результаті вивчення зазначеної тематики автор дійшов висновку про те, що примусові робітники Третього райху є законними жертвами Другої світової війни, як і учасники воєнних подій. Матеріали дослідження можуть бути використані науковими співробітниками науково-дослідних інститутів, музеїв, а також викладачами, учителями, студентами, школярами у процесі підготовки до лекційних, семінарських чи практичних занять, під час написання статей, доповідей, тез, численних рефератів, присвячених темі «Друга світова війна» в курсі «Історія України» чи «Всесвітня історія».

Ключові слова: Друга світова війна, нацистська Німеччина, примусові робітники, WEST (WEST), OST (OCT), нацистські жертви.

У сучасній українській історії, в умовах очищення від радянських штампів і заідеологізованості, логічно постає питання про «переосмислення багатьох проблем нашої історії, які ще недавно піддавалися фальсифікації або ж узагалі замовчувалися» [1, 33]. Однією з таких проблемних тем є вивчення історії Другої світової війни. Цій тематиці присвячено чимало наукових і публіцистичних праць вітчизняних і зарубіжних дослідників [2 – 18]. Важливим складником у студюванні періоду Другої світової війни є правдиве висвітлення історії життя примусових робітників Третього райху.

Актуальність теми обумовлена спроможністю на основі різноманітних історичних джерел заповнити певні прогалини не тільки у вивченні історії Другої світової війни, а й в сучасній історичній науці, зокрема через призму дослідження історії примусових робітників у нацистській Німеччині.

Мета роботи полягає у всебічному дослідженні історії примусових робітників у нацистській Німеччині в роки Другої світової війни; у визначенні ролі, яку відіграли примусові робітники в розвитку економіки нацистської Німеччини; в аналізі ефективності використання їхньої праці.

Мета дослідження реалізується через такі завдання:

1. Описати стан дослідження означеної тематики в історичній науці.
2. Охарактеризувати терміни «примусові робітники», «західні робітники», «східні робітники», розкрити їхні особливості.
3. На основі зазначених завдань визначити, яку мету ставило керівництво нацистської Німеччини, використовуючи працю примусових робітників із різних країн світу на різноманітних роботах Третього райху.

Праця примусових робітників за часів націонал-соціалізму не має аналогів не тільки в українській, а й у європейській історії. Нацистська Німеччина вже мала певний історичний досвід поводження з цивільним населенням окупованих територій. Ще під час Першої світової війни, після прийняття так званої «програми Гінденбурга», у 1916 р. до Німеччини разом із військовополоненими примусово вивезли близько півмільйона цивільних французьких, бельгійських та російських робітників. А вже під час Другої світової війни німецький Райх в європейських завойовних походах захопив близько 7,8 млн осіб як примусових робітників. До цього числа потрібно додати приблизно 70000 концентраційних полонених і 1,7 млн військовополонених. Майже 2 млн із цієї примусової армії становили жінки. Загалом, як підкреслила Т.В. Пастушенко у статті «Використання праці українських примусових робітників у Третьому рейху», опублікованій у збірнику «Архіви окупації 1941 – 1944»: «За час Другої світової війни до нацистської Німеччини було вивезено, за підрахунками Нюрнберзького процесу, майже 12 млн робітників із різних європейських країн» [19, 854].

Із Радянського Союзу й Польщі на примусові роботи було відправлено найбільшу кількість громадян: із Польщі – близько 1 млн, а із Радянського Союзу – понад 2 млн осіб. Із Франції депортовано 650 000, із Чехії і Словаччини близько 300 000, із Нідерландів майже 280 000, із Бельгії – 200 000, із Італії близько 150 000, а із колишньої Югославії понад 100 000 осіб. Усього із 20 європейських країн були виселені примусові робітники в німецький Райх. Це становило, без військовополонених, 30 % всіх зайнятих робітників. На території німецького Райху було понад 20 000 таборів для примусових робітників. До кінця війни кількість цивільних робітників, зокрема й в'язнів концентраційних таборів, зайнятих у німецькій промисловості та сільському господарстві, становила приблизно одну третину, а на окремих підприємствах, таких як Вольфбургський завод Ф. В., доходила до двох третин.

Привезені примусові робітники замінили 11млн німецьких солдатів, яких відправили на загарбницьку війну, організовану німецьким Райхом. «Перед лицем великої цілі ніякі жертви не видаватимуться значно великими» – так стверджував Адольф Гітлер. Під терміном «великі цілі» він мав на увазі світове

панування нацистської Німеччини. Щоб реалізувати ідеї нацистського керівництва, німецькі чоловіки, певною мірою обдурені нацистською ідеологією (чи то примусово) воювали на різних фронтах Другої світової війни. У цей час на промислових і сільськогосподарських підприємствах у Райху працювали лише німецькі жінки й мільйони примусових робітників. В. Чаплинський у статті «До питання про компенсації польським примусовим робітникам у господарстві націоналістичної Німеччини» підкреслював, що «в сільському господарстві Німеччини було зайнято 46 % всієї примусової робочої сили. Від загальної кількості працюючих у гірничій промисловості їх частка становила 34 %, у хімічній індустрії – 28 %, у будівництві – 32 %, у транспортній сфері – 26 %. На великих підприємствах Рурської області частка примусової робочої сили сягала 70 %» [20, 11].

Без їхньої важкої роботи німецька промисловість не могла б успішно функціонувати. Майже щодня і щоночі падали бомби на промислові підприємства, мости, дороги і житлові квартали міст. Ці руїни розчищали й відбудовували примусові робітники. Сотні німецьких підприємців, які перебували на службі в націонал-соціалістичній військовій промисловості, отримували дешеву робочу силу.

Після закінчення воєнних дій у Європі серед мирного німецького населення поширювалася думка про те, що примусовим робітникам «добре у нас було, вони отримували харчі, працювали ж ми всі, однак над ними не свистіли кулі, як над нашими батьками і братами». Німецькі громадяни сприймали примусових робітників як особистість, ні в якому разі не вбачаючи в їхніх діях взаємозв'язку з націонал-соціалістичним терором. Доволі часто господарі не знали, за яких обставин «їх» поляк чи росіянин потрапив до їхньої садиби, більшість німців не цікавилася долями таких осіб. Примусових робітників німецькі громадяни сприймали як звичний атрибут воєнних буднів, такий само, як, наприклад, марки на продукти харчування. Масові поневіряння і дискримінація також сприймалися як належне, так само, як колони напівголодних людей, котрі проходили по вулицях міст і сіл.

Ф. Моргун у дослідницькій праці «Сталінсько-гітлерівський геноцид українського народу» наголошував на тому, що «Геббельс і його підручні втовкмачували в голови німцям легенду про дивовижну силу навіювання, якою володіє Гітлер. І це спрацьовувало, справляло враження на багатьох, кому доводилося мати справу з Гітлером, зустрічатися, відповідати на запитання фюрера» [21, 118]. Національну і расистську нерівність мовчазно сприймало населення нацистської Німеччини. Страшно подумати, завдяки чому тримався расизм: звичці німецького народу чи міцності ієрархії. Презентувавши світові Шуберта і Шиллера, Бетховена і Гете, німецька нація в 30-х – на початку 40-х рр. ХХ ст. виростила таких людиноненависницьких і байдужих до чужого горя та болю громадян. У своїх спогадах, які були опубліковані в збірнику «Невигадане. Усні історії оstarбайтерів», З.І. Башлай підкреслює: «Вони, як і всі люди, поки їх не буде особисто

стосуватися біда, сприймають все як належне. Спостерігаючи нашу біду і бажаючи виразити своє співчуття, вони пожимали плечима, розводили руками й говорили: «Ну що ж, це війна. Нічого не поробиш – війна» [22, 199].

Значення праці примусових робітників у їхньому житті стало зрозумілим лише на Нюрнберзькому процесі, де це питання було серед пріоритетних.

Хто ці робітники? Скільки їх було? Із яких країн їх привезли нацисти на примусові роботи до Німеччини? Яка сила підштовхнула цих людей у годину воєнного лихоліття залишити свою домівку, щоб десь, на далекій чужині, гнути спину на промислових господарів і сільськогосподарських бауерів?

Упродовж тривалого періоду в літературі, у журналістиці та в історичній науці точилися дискусії навколо питання про те, як називати колишніх підневільних працівників Третього райху. «Робітник з чужої країни», «цивільний робітник», «робітник із сходу» і «чужорідна робоча сила» – усі ці словосполучення означали в нацистській термінології слово «каторжник», однак зміст цих понять був різним. У націонал-соціалістичній внутрішній політиці нацистів послуговувалися терміном «іноземний працівник». Під час засідань Нюрнберзького процесу, коли розглядали справи проти нацистських політиків, промисловців, досить часто вживався термін «примусові працівники». Цей розмовно-народний термін використовувався на позначення всіх іноземних робітників.

Організатори, відповідальні за обов'язкові роботи, розділяли їх за національним походженням на три групи, зокрема: німецькі примусові робітники; чужоземні й расово-неповноцінні. До німецької групи належали, наприклад, голландці, до чужоземних – французи і валлійці, а до расово-неповноцінних – поляки і росіяни, які зазнавали набагато більше страждань, ніж інші групи примусових робітників. Поляки і росіяни перебували в умовах нарівні з переслідуваними євреями і циганами.

Поняття «примусові робітники» з'явилося в історичній науці після Другої світової війни. Нині під цим поняттям розуміється не лише робоча сила, яка складалася з цивільних осіб (діти, безробітні), котрі були виселені до нацистського Райху, а й особи з групи арештантів концтаборів і військовополонених.

Серед примусових робітників спостерігалася расово-етнічна ієрархія, диференційована система безправ'я. Відповідно до класифікації національностей, прийнятої ідеологією націонал-соціалізму, примусові робітники поділялися на так звані західних – WEST (WEST) робітників і східних – OST (OST).

До західних відносилися:

I. «Іноземний робітник» – Фремдарбайтер (нім. Fremdarbeiter) – робітники з Італії та країн Скандинавії [16].

II. «Примусовий робітник» – Цвангсарбайтер (нім. Zwangsarbeiter).

До цієї категорії належали дві групи людей:

1. «Військово-інтерновані» – Мілітерінтернірте (нім. Militarinternierte) – військовополонені із західноєвропейських країн [23];

Так звані «західні робітники» – французи, бельгійці, голландці й цивільні робітники із скандинавських країн – прирівнювалися до арійців. Вони користувалися певними пільгами, мали набагато кращі умови праці, ніж виселені в німецький Райх громадяни із Східної Європи. Наприклад, більшість французьких військовополонених була досить швидко звільнена від робочих команд збірного табору військовополонених для «цивільної» роботи. Ці люди, як правило, жили в селянських будинках і працювали на ремісничих підприємствах. Деяким військовополоненим, що працювали на промислових підприємствах, дозволялося орендувати житло. Про дещо кращі побутові умови французьких військовополонених згадує З.І. Башлай у збірнику «Невигадане. Усні історії остарбайтерів»: «Вони жили в сусідньому селі в окремому бараку без охорони і користувалися відносно свободою. Вони не страждали від голоду, як російські військовополонені. Їх нормально кормили господарі-німці. Крім того, вони отримували посилки від Червоного Хреста і, що дуже важливо, листи з батьківщини. Вони спокійно чекали закінчення війни, не надіючись на втечу з полону» [22, 228].

Незважаючи на те, що «західні робітники» були відносно захищені, мали чимало пільг, порівняно з цивільними робітниками зі Сходу, вони все одно не могли протидіяти деяким наказам. Наприклад, того, хто не бажав відмічатися на біржі, зразу ж відправляли до табору.

У 1943 р. з'явилося так зване поняття «італійські інтерновані військові». Цей, на перший погляд, привілейований статус мав і зворотню дію, тому що ці військові не підпадали під захист Женевської конференції для військовополонених. Це також стосувалося французьких і польських військовополонених, які юридично були переведені в статус цивільних робочих, тим самим звільненні від «примусових робітників».

2. «Цивільний робітник» – Цівільарбайтер (нім. Zivilarbeiter). До цієї категорії належали здебільшого поляки, які були відправлені на примусові роботи з Польщі в нацистську Німеччину. Понад 50 відсотків польських робітників становила молодь віком до 20 років. Із грудня 1939 р. працювати мали й поляки, які досягли 14-річного віку. У січні 1940 р. почався масовий призов у Райх, оскільки потрібно було спрямувати щонайменше 1 млн сільськогосподарських і промислових робітників. Пізніше, коли в Німеччині не можна було знайти добровільної робочої сили, з 1942 р. використовувалися на промислових і сільськогосподарських роботах Третього району хлопці і дівчата з Польщі, яким не виповнилося й 13 років.

Основою практичного вербування в наступні місяці була бюрократична реєстрація безробітних і обов'язкове прийняття їх на роботу в Німеччину. Неодмінному відправленню в Німеччину підлягали особи, які народилися між 1915 і 1925 рр. Унаслідок такої жорсткої політики багато поляків ухилялося від реєстрації і тікало в ліси.

Так само, як і у випадку пониження євреїв, програма примусових робіт у Польщі видається на перший погляд майже неймовірною. Однак це лише на

перший погляд. Насправді в завойованій Польщі вдавалися до залякування населення: оточували кінотеатри і школи, влаштовували облави в містах і селах, здійснювали репресії проти мешканців сіл, із яких тікали громадяни, що підлягали вивезенню в Німеччину. На різноманітних примусових роботах поляки працювали значно більше, ніж німці, а отримували набагато менший пайок і заробітну плату. Вони не могли користуватися соціальними правами, бути присутніми на суспільних зборах і в суспільних місцях (від заборони користуватися транспортом до відвідування ресторанів і церков).

III. До східних примусових робітників належали остарбайтери.

Г.Г. Вербицький у книзі «Остарбайтери: Історія росіян, примусово вивезених на роботи у Німеччину під час Другої світової війни» підкреслював те, що остарбайтер (нім. Ostarbeiter – робітник зі Сходу) – визначення, прийняте в Третньому райху для позначення людей, вивезених із Східної Європи з метою використання їх як безплатної чи низькооплачуваної робочої сили [24].

На сьогоднішній день немає єдиного погляду на походження цього терміна, однак виокремлюють такі спільні аспекти:

по-перше, під цим терміном нацистське керівництво мало на увазі «примусових робітників» зі Сходу, які проживали на території Східної Європи, що була радянською до 17 вересня 1939 р.;

по-друге, у Радянському Союзі всіх громадян, які були вивезені з окупованих територій з метою використання їх на промислових і сільськогосподарських підприємствах нацистської Німеччини, згодом стали називати примусовими робітниками.

Спочатку положення про «використання праці росіян» у Німеччині були сформульовані в директиві Г. Герінга від 7 листопада 1941 р. У наказі райхсфюрера СС і поліції Г. Гімmlера від 20 лютого 1942 р. визначався загальний розпорядок життя для робітників із СРСР. Саме в цьому документі був уперше вжитий термін «остарбайтер» (східний робітник). Основним регіоном вивезення остарбайтерів у нацистську Німеччину була Україна.

Ще за кілька років до початку військових дій проти СРСР на промислових і сільськогосподарських підприємствах нацистської Німеччини примусово працювало цивільне населення окупованої Європи. Таку точку зору підтримує Скоробагатов. У книзі «Харків у часи німецької окупації» він пише: «До літа 1941 р. переважна частина іноземних робітників і військовополонених із Заходу була зайнята в сільському господарстві Німеччини. На промислових підприємствах іноземці в цей час не відігравали значної ролі» [7, 111]. Однак така ситуація повною мірою не вирішувала проблеми із забезпечення робочою силою промислових і сільськогосподарських підприємств нацистської Німеччини. Свій погляд німецькі промисловці та підприємці спрямували на населення окупованих територій СРСР, яке змогло б забезпечити фабрики й заводи нацистської Німеччини дешевими трудовими ресурсами. У цьому випадку представники німецького

капіталу керувалися насамперед прагматичними розрахунками, а не ідеологічними догмами.

Через побоювання загрози національній безпеці нацисти висловлювалися проти залучення окупованого радянського населення на різноманітних роботах у Третньому райху. Після того як наприкінці осені 1941 р. склалася доволі складна ситуація для військових сил Німеччини під Москвою, А. Гітлер і Г. Герінг затвердили в результаті довготривалих дискусій комплекс заходів, спрямованих на покращення ситуації в економіці Німеччини. Відповідно до одного з них німецьким підприємцям та бауерам дозволялося використовувати на малокваліфікованих роботах трудові ресурси із СРСР.

У збірнику документів і матеріалів «Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні» наведено висловлювання генерального уповноваженого з чотирьохрічного плану Г. Герінга про місце військовополонених і цивільного населення з окупованих територій і військовополонених на роботах у мілітаристській Німеччині: «Кваліфіковані робітники-німці повинні займатися виробництвом озброєнь; гребти лопатою й довбати каміння – не їхнє завдання, для цього є росіяни» [25, 50 – 52].

Мало чим відрізнявся від статусу військовополонених «Правовий статус примусових робітників з окупованих територій Радянського Союзу», ухвалений спеціальною директивою від 7 листопада 1941 р. Згідно з цим документом, німецьким господарям дозволялося не тільки використовувати працю цивільного населення з окупованих територій Радянського Союзу, а й не по-людськи, жорстоко ставитися до цієї категорії працівників (наприклад, застосовувати смертну кару за незначні порушення). Наведемо уривок із вказівок Герінга, уміщений у монографії В.А. Скоробагатова «Харків у часи німецької окупації (1941 – 1943), у якому йдеться про харчування та побутові умови майбутніх східних робітників: «Харчування – справа чотирьохрічного плану. Створення власного столу харчування (кішки, коні та ін.). Одяг, помешкання, постачання трохи кращі, ніж удома, де люди часом живуть у землянках» [7, 112]. Після прийняття таких законів і постанов німецьке командування було переконане, що проблема забезпечення трудовими ресурсами німецьких промислових та сільськогосподарських підприємств буде доволі швидко вирішена.

Спочатку нацисти розраховували на численну армію військовополонених із Радянського Союзу. Багато істориків і дослідників стверджують, що в роки війни в полоні опинилися 5 або навіть 6 млн радянських військовослужбовців. Значна частина військовополонених або загинула ще у перші місяці полону, або була фізично виснажена і не в змозі була виконувати досить важкі роботи. Залишалася незначна кількість працездатних, працю яких можна було б використовувати. Тому значною мірою нацисти покладалися на цивільне населення з окупованих територій. У книзі «Безсмертя. Книга Пам'яті України» зазначено, що з кінця 1941 р. до початку 1944 р. з України загалом було вивезено 2,4 млн робітників [26].

Отже, використовуючи працю примусових робітників, керівництво Німеччини ставило такі головні завдання:

по-перше, природне покриття попиту на робочу силу у військовій машині нацистів, у якій зарубіжна робоча сила вимушена була вести війну проти своєї батьківщини і союзників;

по-друге, знищення й ослаблення тих народів, які розглядалися нацистами як неповноцінні чи як найголовніші вороги Третього райху.

Нелюдські поневіряння й невимовні страждання, холоднокривні злочини, здійснені нацистами стосовно людства, є незмірно вищими від історичних помилок минулого. Мільйонам людей, яким удалося вижити після цього страшного нещастя, були завдані глибокі психологічні рани, які ніколи не загояться.

Отже, у процесі студіювання ми дійшли висновку, що пропонувана тема є малодослідженою в сучасній вітчизняній і зарубіжній науці. Перспективне дослідження означеної тематики можливе лише за умови опрацювання широкого спектра різноманітних історичних джерел (наукових та публіцистичних праць, архівних матеріалів, мемуарної літератури).

Джерела та література:

1. Олянич Л. В. *Причини та процес розпаду в українському православ'ї у 1920 – 1930-х рр. XX ст.* / Л. В. Олянич. // «Краєзнавство і учитель – 2016»: Тези доповідей міжнародної наукової конференції (26 лютого 2016 р., Україна, м. Харків) / Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. – Харків: Колегіум, 2016. – С. 33 – 34.
2. Лисенко О.Є. *Друга світова війна як предмет наукових досліджень та феномен історичної пам'яті.* / О. Є. Лисенко. //Український історичний журнал. – К.: Ін-т історії України НАН України. – 2004. – № 5 (458). – Вересень – жовтень. – С. 3 – 16.
3. *Великая Отечественная война 1941 – 1945: Энциклопедия.* / Гл. ред. М. М. Козлов. – М.: Сов. Энциклопедия, 1985. – 832 с.
4. Смолій В. А. *Україна в Другій світовій війні. Погляди з XXI ст. Історичні нариси.* / В.А. Смолій. – К: Вид- во «Наукова думка України», 2011. – Кн. 2. – 943 с.
5. Коваль М. В. *Україна у Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939 – 45 рр.)* / М.В. Коваль. – К.: Альтернатива, 1999. – 336 с.
6. Супруненко Н. И. *Украина в Великой Отечественной войне Советского Союза (1941 – 1945 гг.).* / Н. И. Супруненко. – К.: Госполитиздат УССР, 1956. – 472 с.
7. Скоробагатов А. В. *Харків у часи німецької окупації (1941 – 1943).* / А.В. Скоробагатов. – Х.: 2004. – 368 с.
8. *Харьковщина в годы Великой Отечественной войны. Июнь 1941 – 1943 гг. Сб. док. и мат.* / Под ред. А. В. Тесленко. – Х.: Прапор, 1965. – 428 с.
9. Зюсс Д. та Зюсс В. *«Третій Рейх . Розквіт і крах імперії»* / Д. Зюсс та В. Зюс. – Х. – 2009. – 396 с.
10. *Харківщина у роки Великої Вітчизняної війни: документи і матеріали.* Укладач О.В. Дьякова. – Х.: «Видавництво Сага», 2010. – 386 с.
11. Мюллер Н. *Вермахт и оккупация.* / Н. Мюллер. Изд.- во: «Вече», 2010. – 384 с.
12. Шейденбауер А. *«Життя і смерть на східному фронті».* / А. Шейденбауер. – М. – 2008. – 349 с.

13. Блейер В. Германия во второй мировой войне (1939 – 1945) / В. Блейер, К. Дрекслер, Г. Хаас. – М., 1971.
14. Мельников Д. Е. Империя смерти: Аппарат насилия в нацистской Германии. 1933 – 1945 / Д. Е. Мельников, Л. Б. Чёрная. – М.: Политиздат, 1989. – 413 с.
15. Мельников Д. Е. Преступник № 1: Нацистский режим и его фюрер / Д.Е. Мельников, Л.Б. Чёрная... – М., 1981. – 462 с.
16. Белорусские остарбайтеры. Угон населения Беларуси на принудительные работы в Германию. Документы и материалы в двух книгах. Книга первая. – Минск, 1996. – 302 с., Книга вторая. 1943 – 1944. – Минск. 1997. – 471 с.
17. Пикер Г. Застольные разговоры Гитлера: Пер. с нем. И.В. Розанова / Г. Пикер. – Смоленск, 1998. – 496 с.
18. Марунчак М.П. В боротьбі за Українську державу. М.П. Марунчак. – Вінніпег. 1990. – 1294 с.
19. Пастушенко Т. В. Використання праці українських примусових робітників у Третньому рейху. / Т. В. Пастушенко. //Архіви окупації 1941 – 1944 / Упоряд. Н. Маковська. – К.: Видавничий дім «Киево-Могилянська академія», 2006. – С. 854 – 859.
20. Чаплинский В. К вопросу о компенсации польских принудительных рабочих в хозяйстве националистической Германии. / В. Чаплинский. // Польша и мы. – № 4. – 1987. – С.11.
21. Моргун Ф. Сталінсько-гітлерівський геноцид українського народу. / Федір Моргун. – Полтава: Дивосвіт, 2007. – С.118.
22. Незвигадане. Усні історії остарбайтерів. Автор – упорядник Г.Г. Грінченко. – Х.: Вид. дім «Райдер», 2004. – С. 199.
23. Полян П. М. Жертвы двух диктатур: остарбайтеры и военнопленные в Третьем рейхе и их репатриация / П. М. Полян. / Ин-т географии Р А Н, Ин - т по изуч. последствий войн им. Л. Больцмана. – М.: Ваш выбор ЦИРЗ, 1996. – 442 с.
24. Вербицкий Г.Г. Остарбайтеры: История россиян, насильственно вывезенных на работы в Германию во время Второй мировой войны./ Георгий Григорорьевич Вербицкий. – 3 – е, испр. – Спб.: Спб. ун-та, 2004. – 240 с.
25. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. (Збірник документів і матеріалів). – К., 1963. – С.50 – 52.
26. Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941 – 1945. / Головна редакційна колегія (голова І.О. Герасимов, заступники голови І.Т. Муковський і П.П. Панченко, від. секретар Р.Г. Вишневецький). – К.: Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України», 2000. – 216 с.

© **Юрій СКРИПНИЧЕНКО**

К ПРОБЛЕМЕ О ПРИНУДИТЕЛЬНЫХ РАБОТНИКАХ НАЦИСТСКОЙ ГЕРМАНИИ

Исследование посвящено гражданам мира, которые в силу различных обстоятельств, не по своей воле, были отправлены на принудительные работы в Третий рейх в годы Второй мировой войны. В исследовании дана полная характеристика понятия «принудительные работники» и всесторонне раскрыты главные его

особенности, общее количество работающих на промышленных и сельскохозяйственных предприятиях нацистской Германии. В результате изучения данной тематики автор пришёл к выводу: принудительные работники Третьего рейха – законные жертвы Второй мировой войны, как и участники тех ужасных военных событий. Материалы исследования могут быть использованы научными сотрудниками научно-исследовательских институтов, музеев, преподавателями, учителями, студентами, учениками при подготовке к лекционным, семинарским, практическим занятиям, а также при написании статей, сообщений, многочисленных рефератов на тему «Вторая мировая война» в курсе «История Украины», «Всемирная история».

Ключевые слова: Вторая мировая война, нацистская Германия, принудительные работники, WEST (ВЕСТ), OST (ОСТ), нацистские жертвы.

© **Yurii SKRYPNYCHENKO**

TO THE FORCED LABORERS OF NAZI GERMANY

Research dedicated to the citizens of the various countries of the world, which forces those or other circumstances, mainly by his will have been sent on forced labour to the Third Reich during the second world war. In the study this full description of concepts-forced workers and fully revealed in the main its features, the total number of employees in the industrial and agricultural enterprises of Nazi Germany. As a result of the study of this subject, the author came to the conclusion: the forced laborers of the Third Reich are legitimate full-fledged victims of World War II, as well as the participants of those horrible, war events. Materials research can be used by the scientific employees of research institutes, museums, lecturers, teachers, students, students in preparation for the lectures, seminars, practical classes, written articles, reports, theses, numerous essays, with the theme «World War II» in the know «history of Ukraine», «world history».

Keywords: World War II, Nazi Germany forced workers, WEST (WEST), OST (EAST), Nazi victims.